

IHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

EZ-ZEBÎDÎ'NİN *İ'TİLÂFU'N-NUSRA* ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE BASRA VE KÛFE EKOLLERİ ARASINDAKİ NAHİV TARTIŞMALARI

Mahfuz GEYLANI*

Öz

Basra ve Kûfe dil ekolleri Arap gramer kurallarının ve nahiv terimlerinin oluşturulmasında önemli rol oynamışlardır. Basra ve Kûfe dil ekolü mensupları hicrî II. asırdan itibaren gramer konusunda çalışmalar yapmış ve tarihin erken sayılabilecek bir devresinde büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir. Değişik görüşlerle ortaya çıkan Basra ve Kûfe dil ekolü bazı nahiv meselelerinde ihtilâf ettikleri gibi farklı nahiv ıstılahları da kullanmışlardır.

Abdullatîf ez-Zebîdî Yemen bölgesinin yetiştirmiş olduğu önemli dil âlimlerindedir. *İ'tilâfu'n-nusra fi ihtilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra* adlı eseri hilafiyat alanında yazılmış özlü ve sistematik eserlerden biridir. Bu çalışmada ez-Zebîdî'nin söz konusu eseri bağlamında nahiv konusunda Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki bazı ihtilâflı meselelerin ele alınması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Nahiv, ez-Zebîdî, Hilâf, Basra, Kûfe.

SPEECH CRITICS BETWEEN BASRA AND QUFA ECHOLES WITHİN THE FRAMEWORK OF *İ'TİLÂFUN NUSRA* OF EZ-ZEBÎDÎ

Abstract

Basra and Qufa language echoles had an important role about creating syntax terms and Arabic grammar rules. The member of Basra and Qufa language echole studied about the grammar from the beginnig of the 2nd Century and they had an important process in the

---

* Dr. Bu makale “ez-Zebîdî'nin *İ'tilâfu'n-nusra* Adlı Eseri Çerçevesinde Basra ve Kûfe Ekolleri Arasındaki Nahiv Tartışmaları” adlı doktora tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

early history of the time. By arising with different aspects, Basra and Qufa language echole not only had controversy but also used different syntax terms in some issues.

Abdullatîf ez-Zebîdî was one of the most important language scholars. *İ'tilâfu'n-nusra fi ihtilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra* was one of the studies which is written briefly and systematicaly. Within the work about syntax It's aimed to handle with Basra and Qufa language echoles and some controversy issues.

Keywords: Syntax, ez-Zebîdî, Opposite, Basra, Qufa.

GİRİŞ

EZ-ZEBÎDÎ'NİN İ'TİLÂFU'N-NUSRA ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE BASRA VE KÛFE EKOLLERİ ARASINDAKİ NAHİV TARTIŞMALARI

Ez-Zebîdî'nin *İ'tilâfu'n-nusra* adlı eserini merkeze alan bu çalışma temelde Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında ihtilâf arz eden bazı nahiv konularını mukayeseli bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmayı amaçlamaktadır. Ancak bu konuya geçmeden önce ez-Zebîdî'nin hayatı ve çalışmamıza kaynaklık eden *İ'tilâfu'n-nusra* adlı eseri hakkında kısaca bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1. Abdullatîf ez-Zebîdî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

a. Hayatı

Kaynaklarda ne yazık ki Abdullatîf ez-Zebîdî'nin şahsî hayatına dair bilgiler son derece sınırlıdır. Ancak yine kaynaklardaki bazı rivayetlerden onun hayatıyla alakalı bazı hususların tespiti mümkün olabilmektedir.

Çalışmamızın konusuna kaynaklık eden eserin müellifinin tam adı Abdullatîf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Ömer eş-Şercî ez-Zebîdî'dir.¹ Lakabı ise Sirâcuddîn'dir.² ez-Zebîdî hicrî 747/1346

¹ İbnu'l-İmâd, 'Abdu'l-Hayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, IX, (Tahk. A.Kâdir el-Arnâvud, Mahmûd el-Arnâvud), Dâru İbn Kesîr, Beyrût, 1413/1993, 32; Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, (Tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), II, 1399/1979, Dâru'l-Fikr, 107; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn terâcimu musannifî'l-kutubi'l-'Arabîyye*, V-VI, Beyrût, t.s., 8; ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmusu terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-musta'rebîn ve'l-musteşrikîn*, III-IV, Kâhire, 1374/1955, 181; İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *İnbâu'l-gumur bi ebnâi'l-'umur*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, s. 168; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, I, İstanbul, 1951, 616; Kâtip Çelebi, Mustafâ b. Abdillâh, *Sullemu'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, II, (Ed. Ekmeleddîn İhsanoğlu; thk.: Mahmûd Abdulkâdir el-Arnâvud, Sâlih Sa'dâvî Sâlih), İstanbul, 2010, 299; Kâtip Çelebi, Mustafâ b. Abdillâh, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi'l-funûn*, Muessesetu't-Târihi't-Turkî, Ankara, 2014, s. 127; es-Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, IV, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût, 325.

yılında Yemen'in sınırları içerisinde yer alan Şerc kasabasında doğmuş³ ve burada büyümüştür.⁴ Hicrî 762/1360 yılında Yemen'in Zebîd kasabasına gitmiş⁵ ve bu tarihten itibaren hayatının büyük bir bölümünü burada geçirmiştir. Doğduğu ve ikamet ettiği yere nispetle Şercî ve ez-Zebîdî nisbelerini almıştır.⁶ Ancak daha ziyâde ez-Zebîdî nisbesiyle meşhur olmuştur.

ez-Zebîdî'nin vefat tarihini İsmâil Paşa el-Bağdâdî *Hediyyetu'l-ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsârû'l-musannifîn* adlı eserinde hicrî 803/1400⁷ olarak vermişse de genel kabul vefatının hicrî 802/1399⁸ yılında vukubulduğudur. ez-Zebîdî'nin amelî/fikhî mezhep olarak da Hanefî mezhebine mensup bir dil âlimi olduğu kaynaklarda yer alır.⁹

b. İlmî Kişiliği

ez-Zebîdî küçük yaşlarda Kur'an'ı ezberler. Zebîd'e gittikten sonra Şihâb Ahmed b. Osmân b. Besîs'ten nahiv ilmini tahsil eder ve vefatına kadar kendisinden ayrılmaz. Arap dilini öğrenmek için Muhammed b. Ebî Bekr er-Rûkî'nin ders halkasına katılır,¹⁰ ayrıca İbn Hacer ile Zebîd'te buluşup kendisinden de hadîs dersleri alır.¹¹ Hocası Şihâb Ahmed b. Osmân b. Besîs ders vermek üzere kendisini yerine tayin eder. ez-Zebîdî, hocasının yerine tayin edildikten sonra Zebîd'te nahiv alanında dersler verir ve birçok kişi kendisinin ders halkasına katılır. Böylelikle Zebîd'te Arap dili konusunda önemli bir şahsiyet haline gelir.¹² Arap dili,¹³ fıkıh¹⁴ ve astronomi¹⁵ gibi ilim dallarında geniş bir bilgiye sahip olmuştur.

Halife Eşref'in kendisinden bazı eserlerini bizzat ders olarak okuyup kendisine ikramda bulunduğu ve yine Halife Eşref'in oğlu en-Nâsır'ın da kendisinden Hazrecî'nin Yemen'in tarihi ile ilgili kaleme aldığı tercüme eserleri ders olarak okuduğu günümüze ulaşan rivayetler arasında yer alır.¹⁶

² Kehhâle, V-VI, 8; el-Bağdâdî, I, 616.

³ el-Bağdâdî, I, 616; Kehhâle, V-VI, 8; es-Sehâvî, IV, 325.

⁴ Kehhâle, V-VI, 8; es-Sehâvî, IV, 325.

⁵ es-Sehâvî, IV, 325.

⁶ es-Suyûtî, *Buğyetu'l...*, II, 107; Kâtip Çelebi, II, 299; ez-Ziriklî, III-IV, 181.

⁷ el-Bağdâdî, I, 616.

⁸ es-Suyûtî, *Buğyetu'l...*, II, 107; Kâtip Çelebi, II, 299; ez-Ziriklî, III-IV, 181.

⁹ el-Askalânî, *a.g.e.*, s. 168; İbnu'l-İmâd, IX, 32.

¹⁰ es-Sehâvî, IV, 325.

¹¹ İbnu'l-İmâd, IX, 32; es-Sehâvî, IV, 325.

¹² es-Sehâvî, IV, 325.

¹³ ez-Ziriklî, III-IV, 181; es-Suyûtî, *Buğyetu'l...*, II, 107; es-Sehâvî, IV, 325; Kâtip Çelebi, II, 299.

¹⁴ el-Askalânî, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁵ el-Askalânî, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁶ es-Sehâvî, IV, 325.

ez-Zebîdî pek çok hocadan ders almıştır. ez-Zebîdî'nin ilmî ve fikrî şahsiyetinin oluşmasında önemli bir paya sahip olan hocaları şu şekilde sıralanabilir:

Fıkıh Hocaları

1. Alî b. Osmân el-Mutatabbib.¹⁷
2. Osmân b. Ebi'l-Kâsım el-Karînî.¹⁸
3. Ebû Yezîd Muhammed b. Abdirrahmân es-Sirâc.¹⁹

Hadîs ve Tefsîr Hocaları

1. Alî b. Ebî Bekr b. Şeddâd.²⁰
2. İbn Hacer el-Askalanî.²¹

Nahiv Hocaları

1. Şihâb Ahmed b. Osmân b. Besîs.²²
2. Muhammed b. Ebî Bekr er-Rûkî.²³

c. Eserleri

ez-Zebîdî'nin kaynaklarda adları geçen başlıca eserleri şunlardır:

1. *Şerhu'l-mulha*²⁴
2. *Nazmu mukaddimeti İbn Bâbişâz*.²⁵ (1000 beyitten oluşmuştur)
3. *Nazmu muhtasarı'l-Hasan b. Ebi 'Abbâd*²⁶
4. *el-İ'lâm bi mevâdi'u'l-lâm*²⁷
5. *Mukaddime fi 'ilmi'n-nahv*²⁸

¹⁷ es-Sehâvî, IV, 325.

¹⁸ es-Sehâvî, IV, 325.

¹⁹ es-Sehâvî, IV, 325.

²⁰ es-Sehâvî, IV, 325.

²¹ İbnu'l-İmâd, IX, 32; es-Sehâvî, IV, 325.

²² es-Sehâvî, IV, 325.

²³ es-Sehâvî, IV, 325.

²⁴ Kehhâle, V-VI, 8; Kâtip Çelebi, II, 299; es-Suyûtî, *Buğyetu'l...*, II, 107; el-Bağdâdî, I, 616; ez-Ziriklî, III-IV, 181.

²⁵ Çelebi, II, 299; Kehhâle, V-VI, 8; İbnu'l-İmâd, IX, 32; es-Suyûtî, *Buğyetu'l...*, II, 107; el-Bağdâdî, I, 616; ez-Ziriklî, III-IV, 181.

²⁶ Kâtip Çelebi, II, 299; Kehhâle, V-VI, 8; el-Bağdâdî, I, 616.

²⁷ Kehhâle, V-VI, 8; Kâtip Çelebi, II, 299.

Bize intikal eden en önemli eseri çalışmamızın konusuna kaynaklık eden *İ'tilâfu'n-nusra fi ihtilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra* isimli eseridir. Muhakkikin mukaddimesiyle birlikte 200 sayfadan ibaret olan eser, Dr. Târik el-Cenâbî'nin tahkikiyle hicrî 1407/1987 yılında Beyrût'ta basılmıştır. Abdullatîf ez-Zebîdî'nin bu eserini tahkik ederek ilim dünyasına kazandıran muhakkik, yaptığı araştırma sonucunda edindiği bilgiler sonucu eserin tek bir nüshasının İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehîd Alî Paşa bölümünde 2348 rakamıyla muhafaza edildiğini mukaddimesinde ifade etmiştir.²⁹

Eser isminden de anlaşılacağı üzere Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki ihtilâflı meseleleri ele alır. İhtilâflı meseleler isim, fiil ve harf olmak üzere üç ana fasılda/bölümde ele alınır. Eser söz konusu iki ekol arasındaki ihtilâflı meseleleri ele aldığından dolayı nahiv ilminde yazılan hilâf türü eserler sınıfında yer alır. İki ekol arasındaki ihtilâflı görüşleri günümüze taşıyan hilâfiyata dair yazılan eserlerin en özlü ve sistematik olanıdır.

Eserde genellikle önce Basra dil ekolünün görüşleri ve delilleri aktarılır. Ardından Kûfe dil ekolünün görüşleri ve gerekçelerine yer verilir. Müellifin ekseriyetle Basra dil ekolünün görüşlerini benimsiyor olmasının böyle bir yol izlenmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Nihayetinde ise müellif iki ekolün görüşleri arasında bir tercihte bulunarak konuyu neticeye bağlamaya çalışır.

Müellif mukayese/karşılaştırma ve tercih metodundan yararlanarak ihtilâflı meseleleri mukayeseli bir şekilde ele alır. Çok defa Basra dil ekolünün görüşlerini benimseyip savunmakla birlikte bazen Kûfe dil ekolünün görüşlerini tercih ettiği de olur. Kırk sekiz meselede ise sadece söz konusu iki ekolün görüşlerini ve delillerini ortaya koymakla yetinir, aralarında herhangi bir tercihte bulunmaz. İki ekolün görüşlerini delillendirirken daha çok âyetler ve şiirler ile istişhâdda bulunur, hadisleri ise çok az yerde şevâhid konumunda değerlendirir.

Müellif yalnızca ihtilâflı meseleleri aktarmakla yetinmez görüşler ile ilgili olarak lehte veya aleyhte değerlendirmelerde de bulunur. Bir görüşün kabulü veya reddi için birçok delile başvurduğu durumlar da olur. İhtilâflı meseleleri fasıl→mesele başlıkları altında ele alır. Daha çok Basra dil ekolünün görüşlerini tercih eder çok az yerde Kûfe dil ekolünün görüşlerini benimser.

2. Gramer Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri

²⁸ es-Suyûtî, *Buğyetu'l...*, II, 107; ez-Ziriklî, III-IV, 181.

²⁹ Abdullatîf ez-Zebîdî, *İ'tilâfu'n-nusra fi ihtilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra*, Beyrut, 1987, mukaddime, s. 6.

Nahiv ilmi Irak'ta (Basra ve Kûfe'de) ortaya çıkmış ve burada gelişimini tamamlayarak bir ilim dalı haline gelmiştir.³⁰ Nahiv ilmi tarihî süreç içerisinde önemli merhaleler kaydetmiştir. Nahiv ilminin kuruluş ve gelişimi dört safhada ele alınmıştır. et-Tantavî, bu merhaleleri sırasıyla şu şekilde özetler:

a. Birinci Dönem: Kuruluş ve Oluşum Dönemi (Basra Dönemi).

b. İkinci Dönem: Gelişme ve İlerleme Dönemi (Basra ve Kûfe Dönemi).

c. Üçüncü Dönem: Olgunluk Dönemi (Basra ve Kufe Dönemi).

d. Dördüncü Dönem: Tercih ve eserlerin tasnif edildiği dönem (Bağdat, Endülüs, Mısır ve Şâm dönemi).³¹

Arap grameri üzerine yapılan çalışmalar Irak'ın fethinden sonra kurulmuş olan Basra ve Kûfe'de aynı anda devam ettirilmiştir.³² Basra ve Kûfe dil ekolü mensupları hicrî II. asırdan itibaren gramer konusunda çalışmalar yapmış ve tarihin erken sayılabilecek bir devresinde büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir. Bu iki ekol mensupları rekabet havası içerisinde dilin inceliklerini araştırmış, böylece Arap nahiv tarihinde Basra ve Kûfe dil ekolünün oluşumunu sağlamışlardır.³³

Basra dil ekolünün önde gelen temsilcileri arasında Halîl b. Ahmed (v. 170/786)³⁴, Sîbeveyh (v. 180/796)³⁵, Ahfeş el-Avsat (v. 211/826)³⁶, Muberred (v. 285/898)³⁷ ve Zeccâc (v. 311/923)³⁸,

³⁰ et-Tantâvî, Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etu'n-nahvi ve târihu eşheri'n-nuhât*, 1412/1991, Dâru'l-Menâr, ss. 10-38.

³¹ et-Tantâvî, *a.g.e.*, ss. 19-111.

³² Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, (Çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er), İmaj Yayınları, 1993, s. 73.

³³ Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, II, İstanbul Üniv. Yayınları: 4673, İstanbul, 2007, 242, 243.

³⁴ ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed Ahmed b. Osmân, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, (Tahk. Şu'ayb el-Arnâvut, Alî Ebû Zeyd, 1401/1981, IX, 429, 431; ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed Ahmed b. Osmân, *Târihu'l-İslâm (h. 161-170)*, (Tahk. Ömer Abdusselâm Tedmurî), 1411/1990, Beyrût, 169, 174; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 161-170)*, 169, 174; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, I-II, 363; Brockelmann, Carl, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, (Çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî), s. 453; el-Kıftî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasan Alî b. Yûsuf, *İnbâhur-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, (Tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), I, Kâhire, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1374/1955, 376.

³⁵ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, IIX, 351, 352; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 171-180)*, 155; İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, (Tahk. Mustafâ eş-Şuveymî), 1405/1985, Tûnus, s. 232; es-Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-Hasan b. Abdillâh es-Sîrâfî, *Ahbâru'n nahviyyîn el-Basriyyîn*, (Tahk. Muhammed İbrâhim el-Bennâ), Kâhire, 1405/1985, s. 63; İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ' fi tabakâti'l-udebâ'*, (Tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Kâhire, t.s., s. 60, 61; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 456.

³⁶ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 236, 237; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 66; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 133; Ebû Bekr ez-Zubeydî, Muhammed b. el-Hasan, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğâviyyîn*, (Tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Kâhire), 1373/1954, s. 74; ez-Ziriklî, III-IV, 154, 155; Ebu't-Tayyîb el-Luğavî, Abdulvâhid b. Alî el-Halebî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, (Tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Kâhire, t.s., s. 5; Furat,

Kûfe dil ekolünden ise Ebû Ca'fer er-Ruâsî (v. 187/803)³⁹, Kisâî (v. 181/797)⁴⁰, Ferrâ (v. 207/283)⁴¹ ve Sa'leb (v. 291/904)⁴² sayılabilir.

Basra dil ekolü sem'â'ı (Araplardan işitme) tercih etmiş, çok nadir olarak kıyâsa başvurmuştur.⁴³ Kûfe dil ekolü ise Basra ekolünün aksine kıyâsı tercih etmiş,⁴⁴ nahiv kâidelerine muhalif bir şiir gördüklerinde Basra dil ekolünün aksine o şiiri esas kabul edip onun üzerine bazı hükümler inşa etmişlerdir.⁴⁵

Değişik görüşlerle ortaya çıkan Basra ve Kûfe dil ekolü bazı nahiv meselelerinde ihtilâf ettikleri gibi farklı nahiv ıstılahları da kullanmışlardır.⁴⁶ Kûfe dil ekolü mensuplarından Ferrâ, yeni ıstılahlar oluştururken birçok lafız ve edatların tahlilinde Basra dil ekolünün önde gelen mensuplarından Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh'e muhâlif olmuştur.⁴⁷

Takip ettikleri metot bakımından iki ekol arasındaki farklılıklar şu iki başlık altında incelenebilir:

A. a. Semâ' ve Kıyâs Metodu Konusundaki Farklılık

Kûfe'nin aksine Basra'nın çöle yakın olup fasîh dile sahip olan bedevîlere kolay ulaşma imkânının bulunması sebebiyle Basralılar daha sağlam ve sağlıklı sema ürünlerine

---

Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, II, İstanbul Üniv. Yayınları: 4673, İstanbul, 2007, s. 68; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 36; el-Hamevî, Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, XI, Matbû'âtu Dâri'l-Me'mûn, Mısır, 224.

³⁷ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XIII, 576, 577; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 108; Mufaddal b. Muhammed b. Mis'âr et-Tenuhî, *Târihu'l-'ulemâi'n-nahviyyîn*, (Tahk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), 1412/1992, s. 53, 54; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 265; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 477.

³⁸ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 244; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 272; ez-Ziriklî, I-II, 33; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XXIV, 360; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 121; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 495.

³⁹ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 293; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, XVIII, Matbû'âtu Dâri'l-Me'mûn, Mısır, s. 121; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 523.

⁴⁰ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 181-190)*, 299, 304; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 67; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 138; el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 74; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 181-190)*, s. 299, 304; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 297; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, IX, 131-134; el-Hamevî, XIII, 167; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 523.

⁴¹ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 143; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s.301; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 201-210)*, 293-295; Kehhâle, *a.g.e.*, III, 198; el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 86; el-Kıftî, IV, 9; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 525.

⁴² İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 333; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XXIV, 5-7; ez-Ziriklî, I-II, 252; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 228; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 537.

⁴³ Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etu'n-nahvi ve târihu eşheri'n-nuhât*, 1412/1991, Dâru'l-Menâr, s. 101.

⁴⁴ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 101.

⁴⁵ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, II, Beyrût, t.s., 295; Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfe ve menhecuha fi dirâseti'l-luğa ve'n-nahv*, Dâru'r-Râidu'l-'Arabî, Beyrût, 1406/1986, s. 117.

⁴⁶ Şevkî Dayf, *el-Medarisu'n-nahviyye*, Dâru'l-Ma'arif, Kâhire, s. 165.

⁴⁷ Dayf, *a.g.e.*, s. 202. el-Ferrâ'nın Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh'e muhalif olduğu konular ve kullandığı ıstılahlar hakkında geniş bilgi için Bkz.: Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 202, 203; Ali Bulut, "el-Ferrâ'nın Me'âni'l-Kur'an'ın da Kullandığı Kûfe Dil Okuluna Ait Terimler", *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyât Fak. Dergisi*, sayı:14-15, Samsun, 2003, ss. 324-340.

dayanmıştır.⁴⁸ Kûfelilerin ise fasîh ve belîğ konuşan çöl Araplarıyla buluşmaları çok zor olduğundan bu kolaylık kendileri için yok denecek kadar az olmuştur.⁴⁹ Çünkü Kûfe halkının çoğunluğunu Yemenliler oluşturuyordu.⁵⁰ Yemenlilerin dilleri ise İran ve Habeşlilerin dilleriyle karıştığından dolayı kendisiyle istişhatta bulunulmamıştır.⁵¹ Yakınlarındaki Araplar ise fesâhat ve belâgatta çöl Arapları düzeyinde olmamıştır.⁵²

Basra dil ekolü sem‘â‘ı (Araplardan işitme) tercih eder, çok nadir olarak kıyâsa başvurur.⁵³ Ekol mensupları kıyâsa başvurdukları durumlarda Kûfe dil ekolünün hilafına kâide bakımından şâz örnekler üzerine kıyâs edilmesini caiz görmez,⁵⁴ istişhâd olarak gösterilecek örneklerin fasîh olmasını şart koşmuşlardır.⁵⁵ Kûfe dil ekolü ise Basra ekolünün aksine kıyâsı tercih eder,⁵⁶ nahiv kâidelerine muhalif bir şiir gördüklerinde de Basra dil ekolünün aksine o şiiri esas kabul edip onun üzerine bazı hükümler inşa ederler.⁵⁷

Kûfe dil ekolünün önde gelen mensuplarından Kisâî'nin şu beyitte ifade ettikleri Kûfe dil ekolünün kıyâsa verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

... وَبِهِ فِي كُلِّ أَمْرٍ يُنْتَفَعُ   إِنَّمَا النَّحْوُ قِيَاسٌ يُتَّبَعُ

“Nahiv, yalnızca kendisine uyulan bir kıyâstır/Her konuda nahivden yararlanılır.”⁵⁸

Basra dil ekolü mensupları dil konusunda bütün kabilelerden nakillerde bulunmamış, son derece seçici davranmışlardır. Eserlerinde dillerinin sâfiyeti bozulmamış ve dillerine herhangi bir şâibe karışmamış Kays, Temîm⁵⁹ ve Esed kabilelerinden rivayetlerde bulunmuşlardır.⁶⁰ Basra dil

⁴⁸ Sa‘îd el-Afğânî, *Min târihi 'n-nahv*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1398/1978, s. 65; İsmail Durmuş “Nahiv”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 300-306; Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı No:1, Konya, 1969, s. 88.

⁴⁹ Dayf, *a.g.e.*, s. 160; Küçükkalay, *a.g.e.*, s. 88.

⁵⁰ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 65; Muhammed Hayr el-Hulvânî, *el-Mufasssal fi târihi 'n-nahvi'l-'Arabî*, I, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1399/1979, 28.

⁵¹ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 65.

⁵² Dayf, *a.g.e.*, s. 160; Küçükkalay, *a.g.e.*, s. 88.

⁵³ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 101.

⁵⁴ es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fi 'ilmi'l-usûl*, (Tahk. Ahmet Suphî Furat), İstanbul, 1395/1975, s. 114; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 101; el-'Alûş, *a.g.e.*, s. 237.

⁵⁵ Dayf, *a.g.e.*, s. 160, 161.

⁵⁶ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 101.

⁵⁷ Emîn, II, 295; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 117.

⁵⁸ Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafâ, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzu'âti'l-'ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1405/1985, s. 139; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 91; Dayf, *a.g.e.*, s. 176; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 116.

⁵⁹ Temîm lehçesi hakkında geniş bilgi için Bkz.: İnanç, Yonis, “Nahiv İlmi Açısından Temîm Lehçesinin İstişhâd Değeri”, *Sakarya Üniv. İlahiyât Fak. Dergisi*, Yıl: 2015, c. XVII, sayı: 31, s. 2-25.

ekolünün önde gelen mensuplarından Halil b. Ahmed'in semâ' ile fesahatlerine güvenilen halis Arapların sözlerini alıp bu amaçla Arapların yaşadığı bölgelere seyahatler yapması ve onlardan şiir ve dile dair malzeme toplaması⁶¹ bu durumun açık bir göstergesi olarak gösterilebilir. Kûfe dil ekolü mensupları ise bunun aksine buldukları her şeyi toplar ve onları herhangi bir ayırıma tabi tutmazlar. Bu anlamda Kûfe dil ekolünün önde gelen mensuplarından Kisâî'nin Benî 'Abdikays kabilesiyle karşılaştığı ve kendilerinden birçok hatalı sözler aldığı günümüze ulaşan rivayetler arasındadır.⁶²

- B. Basra dil ekolü mensupları fasîh olup olmadığına bakmaksızın bütün rivayetleri almaları konusunda Kûfe dil ekolü mensuplarını eleştirmiş, Kisâî'yi şâz rivayetleri ve fasîh olmayan şiirleri almakla itham edip kendisinin nahvi fesada uğrattığını iddia etmişlerdir.⁶³

C. b. Kullandıkları İstilah Konusundaki Farklılık

Basra ve Kûfe dil ekolü mensuplarının ihtilafı nahiv meselelerinde kendisini gösterdiği gibi nahiv ilminde kullanılan ıstılahlarda da kendisini göstermiştir. Kûfe dil ekolü mensupları Basra dil ekolü mensuplarından ders alıp Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserinden büyük ölçüde istifade etmelerine rağmen nahiv ilminde Basra dil ekolünden bağımsız hareket etmişlerdir. Ayrıca oluşturmak istedikleri nahiv ıstılahlarının da Basra dil ekolünün kullandıkları ıstılahlardan farklı olmasını istemişlerdir.⁶⁴ Kûfe dil ekolü mensuplarından Ferrâ yeni ıstılahlar oluştururken birçok lafız ve edatların tahlilinde Basra dil ekolünün önde gelen mensuplarından Halil b. Ahmed ve Sîbeveyh'e muhalif olmuştur.⁶⁵

Her iki ekolün kendine has kullandığı farklı ıstılahlar vardır. Bunlar şu şekilde açıklanabilir:

1. Basra dil ekolünün kullandığı "sıfat" ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı "na't"tır.⁶⁶

⁶⁰ Dayf, *a.g.e.*, s. 159; el-Afġânî, *a.g.e.*, s. 64; Cemil 'Alûş, *İbnu'l-Enbârî ve cuhûduhu fi'n-nahvi*, Tûnus, 1981, s. 236.

⁶¹ Furat, II, 248.

⁶² 'Alûş, *a.g.e.*, s. 71.

⁶³ Dayf, *a.g.e.*, s. 160.

⁶⁴ Dayf, *a.g.e.*, s. 165.

⁶⁵ Dayf, *a.g.e.*, s. 202. el-Ferrâ'nın Halil b. Ahmed ve Sîbeveyh'e muhalif olduğu konular ve kullandığı ıstılahlar hakkında geniş bilgi için Bkz.: Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 202, 203; Bulut, Ali, "el-Ferrâ'nın Me'âni'l-Kur'an'ın da Kullandığı Kûfe Dil Okuluna Ait Terimler", *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyât Fak. Dergisi*, sayı: 14-15, Samsun, 2003, ss. 324-340.

⁶⁶ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, (Tahk. Abdul'âl Sâlim Mekrâm), V, Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1399/1979, 171; Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'an*, I, 'Âlimu'l-Kutub, Beyrût, 1403/1983, 112; Dayf, *a.g.e.*, s. 167, 202; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 314; Muhammed el-Muhtâr Veledd Ebbâh, *Târihu'n-nahvi'l-'Arabî*, 1417/1996, s. 103; Abduhu er-Râcihî, *Durûs fi'l-mezâhibi'n-nahviyye*, Beyrût, 1980, s. 91.

2. Basra dil ekolünün kullandığı “atfu’l-beyân” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “et-terceme”dir.⁶⁷
3. Basra dil ekolünün kullandığı “zarf” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “es-sıfâ” veya “el-mahal”dır.⁶⁸
4. Basra dil ekolünün kullandığı “hurûfu’l-cer” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “hurûfu’l-izâfe”dir.⁶⁹
5. Basra dil ekolünün kullandığı “es-sarf ve’l man’ mine’s-sarf” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “el-icrâ ve ‘âdemü’l-icrâ”dır.⁷⁰
6. Basra dil ekolünün kullandığı “vâvu’l-ma’iyye” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “vâvu’s-sarf”tır.⁷¹
7. Basra dil ekolünün kullandığı “zamîru’ş-şa’n” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “el-mekhûl”⁷² veya “zamîru’l-meçhûl”dur.⁷³
8. Basra dil ekolünün kullandığı “el-‘atıf” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “en-nesek”tir.⁷⁴
9. Basra dil ekolünün kullandığı “ez-zamîr ve’l-muzmer” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “el-kinâye” ve “el-meknî”dir.⁷⁵
10. Basra dil ekolünün kullandığı “ismu’l-fâil” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “el-fi’lu’d-dâim”dir.⁷⁶
11. Basra dil ekolünün kullandığı “el-ihtisâr” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “hâl”dir.⁷⁷

⁶⁷ Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi’*, V, 190; Dayf, *a.g.e.*, s. 103.

⁶⁸ İbnu’l-Enbârî, Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İnsâf fi mesâili’l-hilâf beyne’l-Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn*, (Tahk. Cevdet Mebrûk Muhammed), Mektebetu’l-Hânicî, Kâhire, s. 48; Ferrâ, *a.g.e.*, 28; Abdullatîf ez-Zebîdî, *İ’tilâfu’n-nusra fi ihtilâfi nuhâti’l-Kûfe ve’l-Basra*, Beyrut, 1987, s. 159; Dayf, *a.g.e.*, s. 166; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 92; el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 309, 310; ‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; Muhammed el-Muhtâr Veled Ebbâh, *Târihu’n-nahvi’l-‘Arabî*, 1417/1996, s. 103.

⁶⁹ Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi’*, V, 153; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 92.

⁷⁰ Dayf, *a.g.e.*, s. 167; ‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243.

⁷¹ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 92; ‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243.

⁷² ‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243.

⁷³ İbn Ya’îş, Ya’îş b. Alî b. Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, III, İdâretu’t-Tibâ’âti’l-Muniriyye, Mısır, t.s., 114; Dayf, *a.g.e.*, s. 166; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 92; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 311; Ebbâh, *a.g.e.*, s. 103.

⁷⁴ Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi’*, V, 223; Ferrâ, I, 44; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 315; er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 91.

⁷⁵ İbn Ya’îş, III, s. 82; Ferrâ, I, 5; Dayf, *a.g.e.*, s. 166; ‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 314; Ebbâh, *a.g.e.*, s. 103; er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 91.

⁷⁶ Dayf, *a.g.e.*, s. 166; ‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 310; Ebbâh, *a.g.e.*, s. 103; er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 91.

12. Basra dil ekolünün kullandığı “et-temyîz” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “et-tefsîr”dir.⁷⁸

13. Basra dil ekolünün kullandığı “el-muzâri” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “el-mustakbel”dir.⁷⁹

14. Basra dil ekolünün kullandığı “el-mef’ûlu leh ve lieclihi” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “mastar”dır.⁸⁰

15. Basra dil ekolünün kullandığı “zâmîru’l-fasl” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “zamîru’l-‘imâd”tır.⁸¹

16. Basra dil ekolünün kullandığı “hurûfu’n-nefy” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “hurûfu’l-cahd”tır.⁸²

17. Basra dil ekolünün kullandığı “hurûfu’z-zâid” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “hurûfu’s-silâ” ve “hurûfu’l-haşv”dır.⁸³

18. Basra dil ekolünün kullandığı “el-mute‘addî” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “el-vâki”dir.⁸⁴

19. Basra dil ekolünün kullandığı “fetha, kesra ve zamme” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “raf, nasb ve cer”dir.⁸⁵

Basra ve Kûfe dil ekolü mensupları daha sonra kurulan Bağdat dil ekolünün de temellerini birlikte atmışlardır.⁸⁶ Ancak Bağdat dil ekolü mensupları Basra ve Kûfe ekollerinden farklı olarak araştırmalarında yeni bir üslup ve metod ortaya koymuş ve iki ekolün görüşleri arasında uzlaştırıcı bir metod geliştirmişlerdir.⁸⁷ Diğer taraftan önce Mısır’da sonra da Endülüs’te gelişen

⁷⁷ ‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243.

⁷⁸ Ferrâ, I, 225; Dayf, *a.g.e.*, s. 166, 167; ‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; Ebbâh, *a.g.e.*, s. 103.

⁷⁹ el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243.

⁸⁰ ‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243.

⁸¹ İbn Ya‘îş, III, 110; Ferrâ, I, 51; Dayf, *a.g.e.*, s. 166; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 67; ‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 312; Ebbâh, *a.g.e.*, s. 103.

⁸² Ferrâ, I, 52; Dayf, *a.g.e.*, s. 167; ‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 309.

⁸³ İbn Ya‘îş, VIII, 128; Ferrâ, I, 58; Dayf, *a.g.e.*, 167; ‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 315.

⁸⁴ Ferrâ, I, 21; ‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243. Basra ve Kûfe dil ekollerinin kullanmış oldukları ıstılahlar hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Dayf, *a.g.e.*, ss. 165-167; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 92; Furat, II, 260.

⁸⁵ İbn Ya‘îş, I, 72.

⁸⁶ Furat, II, 242, 243.

⁸⁷ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, (Çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er), İmaj Yayınları, 1993, s. 74; Bakırcı, Selami; Demirayak, Kenan, *Arap Dili Gramer Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum, Erzurum, 2001, s. 75.

nahiv çalışmalarının ilk mümessilleri bu ilk iki nahiv ekolünün bilhassa Basra dil ekolünün hocalarından okumuşlardır.⁸⁸

Bağdat dil ekolünün önde gelen temsilcileri arasında Ebû Alî el-Fârisî (v. 377/987)⁸⁹, İbn Cinnî (v. 392/1002)⁹⁰ ve Zemahşerî (v. 538/1143)⁹¹, Endülüs dil ekolünün önde gelen temsilcileri arasında İbn Madâ' (v. 592/1196)⁹², İbn 'Ufûr (v. 663/1270)⁹³ ve İbn Mâlik (v. 672/1274)⁹⁴ ve Mısır dil ekolünün önde gelen temsilcileri arasında da İbnu'l-Hâcib (v. 646/1249)⁹⁵, İbn Hişâm (v. 761/1360)⁹⁶ ve Suyûtî (v. 911/1505)⁹⁷ sayılabilir.

3. Nahiv Konusunda Basra ve Kûfe Dil Ekolleri Arasındaki Bazı İhtilâflı Meseleler

Abdullatîf ez-Zebîdî'nin *İ'tilâfu'n-nusra fi ihtilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra* adlı eseri, isminden de anlaşılacağı üzere Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki ihtilâflı meseleleri ele alır. Müellif ihtilâflı meseleleri isim, fiil ve harf olmak üzere üç ana fasılda/bölümde ele alır. "İsim" konusunda 133, "fiil" konusunda 35 ve "harf" konusunda ise 56 olmak üzere toplamda 224 ihtilâflı meseleyi ele alır. İhtilâfların çokluğu sebebiyle, bu çalışmada sadece bunlardan bir kısmını örneklendirmekle yetinilecektir.

a. "İsim" Konusundaki Bazı İhtilâflı Meseleler

1. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre isim alâmet anlamına gelen "السَّمَّةُ" sözcüğünden müştaktır.

Basra dil ekolüne göre ise isim yükselmek anlamına gelen "السَّمُوُ" sözcüğünden müştaktır.⁹⁸

2. Mesele

⁸⁸ Furat, II, 243.

⁸⁹ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XVI, 379, 380; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 315.

⁹⁰ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 397, 401; Kehhâle, VI, 251, 252; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 573.

⁹¹ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 391; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XX, 151, 156; Kehhâle, XII, 186; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 521-530, 531-540)*, 486, 489; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 137; Mahmûd Hüseyînî Mahmûd, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye fi târihi'n-nahvi'l-Arabî*, Dâru Ummâr, Beyrût, 1407/1986, s. 403; Corcî Zeydân, *Târihu'l-Luğati'l-Arabiyye*, III, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrût, 1983, 47.

⁹² ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 591-600)*, s. 82, 83; ez-Ziriklî, I-II, 142; Mu'âz es-Sertâvî, İbn Madâ' el-Kurtubî ve cuhûduhu'n-nahviyye, Ürdün, 1408/1988, s. 44; Dayf, *a.g.e.*, s. 304.

⁹³ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 661-670)*, 288, 291; Kehhâle, VII, 251; Dayf, *a.g.e.*, s. 306; Abdulkâdir Râhîm el-Hittî, *Hasâisu mezhebi'l-Endulusi'n-nahvî, Menşurâti Câmi'âti Bingâzî*, Bingâzî, 1993, s. 262.

⁹⁴ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 671-680)*, 108-111; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 178; Dayf, *a.g.e.*, s. 309; Zeydân, III, 147.

⁹⁵ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XXIII, 264-266; Kehhâle, VI, 265; Zeydân, III, 54.

⁹⁶ ez-Ziriklî, I-II, 143.

⁹⁷ ez-Ziriklî, III-IV, 71-73; Dayf, *a.g.e.*, s. 363; Mustafâ Muhammed eş-Şek'a, *Celâluddîn es-Suyûtî mesîretuhu'l-'ilmiyye ve mebâhisuhu'l-luğaviyye*, 1401/1981, s. 5.

⁹⁸ ez-Zebîdî, Abdullatîf, *İ'tilâfu'n-nusra fi ihtilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra*, Beyrût, 1987, ss. 27-28.

Kûfe dil ekolüne göre mubtedâ haberi, haber de mubtedâyı raf eder.

Basra dil ekolüne göre ise mubtedâ ibtidâ anlamı ile merfûdur.⁹⁹

3. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre ismu'l-fâil sahibinden başkasına câri olması durumunda zamîr ibrâz edilmeyebilir.

Basra dil ekolüne göre ise bu durumda zamîrin ibrâz edilmesi gerekir.¹⁰⁰

4. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre fiil ve fâil birlikte mef'ûl de amel eder.

Basra dil ekolüne göre ise fiil bizatihi kendisi mef'ûl de nasb ameli yapar.¹⁰¹

5. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre hâlin kendisinde amel eden 'âmili üzerine takdimi caiz değildir.

Basra dil ekolüne göre ise caizdir.¹⁰²

6. Mesele

Basra dil ekolüne göre temyîzin kendisinde amel eden 'âmil üzerine takdimi caiz değildir. Dolayısıyla ekol mensuplarına göre “راكبا جاء زيد” denilmesi caiz değildir.

Kûfe dil ekolüne göre ise caizdir. Mâzinî ve Muberrred de bu görüşü benimsemişlerdir.¹⁰³

7. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre “خمسة عشر الدرهم” örneğinde olduğu gibi temyîzin ma'rife/belirli olarak gelmesi caizdir.

Basra dil ekolü mensupları ise temyîzin nekra/belirsiz olması gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Dolayısıyla onlara göre “خمسة عشر الدرهم” denilmesi caiz değildir.¹⁰⁴

8. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre “اللهم” sözcüğünün sonundaki “م” harfi nidâ harflerinden olan “يا” harfinden 'ivaz/bedel değildir.

⁹⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, ss. 30-31.

¹⁰⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁰¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁰² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁰³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, ss. 38-39.

¹⁰⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, ss. 44-45.

Basra dil ekolüne göre ise ‘ivaz/bedel olarak gelmiştir.¹⁰⁵

9. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre “ لا رجل عندك ” cümlesinde geçen “رجل” sözcüğü nefy/olumsuzluk anlamını ifade eden “لا” edatıyla mansûbtur.

Basra dil ekolüne göre ise söz konusu örnekte geçen “رجل” sözcüğü fetha üzere mebnîdir.¹⁰⁶

10. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre “حتى” sözcüğü ile ‘atıf yapılması caiz değildir.

Basra dil ekolüne göre ise “حتى” ‘atıf harflerindedir.¹⁰⁷

b. “Fiil” Konusundaki Bazı İhtilâflı Meseleler

1. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre masdar fiilden müştaktır. Ekol mensupları bu hususta şu delilleri öne sürmüşlerdir:

- Masdarın i‘lâl ve sıhhat bakımından fiile tâbi olması. (Yani bir kelimenin fiilinde i‘lâl yapılmışsa, masdarında da yapılmıştır. Aksi halde yapılmamıştır.)
- “ضربت ضرباً” örneğinde olduğu gibi fiilin masdara te’sir etmesi ve kendisinde amel etmesi.
- Masdarın bazı durumlarda fiile te’kid olarak gelmesi. (“ضربته ضرباً” örneğinde olduğu gibi)
- Bazı fiillerin masdarlarının olmayışı.¹⁰⁸ Ekol mensuplarına göre bütün bu deliller masdarın fiilden müştâk olduğunu gösterir.

Basra dil ekolüne göre ise fiil, masdardan müştaktır. Basra dil ekolü mensuplarının ise bu hususta getirdiği delillerden bazıları ise şunlardır:

- Masdarın isim olması hasebiyle kendi zatıyla kâim olup fiile ihtiyaç duymaması. Fiilin ise kendi zatıyla kâim olmayıp isme ihtiyaç duyması.
- Şayet masdar, fiilden müştâk olmuş olsaydı onun gibi hem mukayyed bir zamana hem de hadese delalet etmesi gerekirdi. Oysaki masdar mukayyed bir zamana ve hadese delalet etmiyor.¹⁰⁹

¹⁰⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁰⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, ss. 50-51.

¹⁰⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*,

¹⁰⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 111.

2. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre “كان” ve “ظننتُ” fiillerinin ikinci mef‘ûleri irâb/konum bakımından hâl olmaları sebebiyle mansûbturlar.

Basra dil ekolüne göre ise mef‘ûl olmaları sebebiyle mansûbturlar.¹¹⁰

3. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre “ما زال” ve anlamını ifade eden fiillerin haberinin takdimi caizdir. Basra dil ekolü mensuplarından İbn Keysân da bu görüşü benimsemiştir.

Basra dil ekolüne göre ise caiz değildir. Kûfe dil ekolü mensuplarından Ferrâ da bu görüşü benimsemiştir.¹¹¹

4. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre emir fiilinin başında “ل” harfi bulunmadığında emir fiili bu durumda mu‘rab olur ve mukadder bir “ل” harfi ile meczûm olur.

Basra dil ekolüne göre ise bu durumda emir fiili sukûn üzere mebnâ olur.¹¹²

5. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre şart ve ceza fiillerinin ma‘mûllerinin şart edatı üzerine takdim edilmesi caizdir.

Basra ekolü mensuplarına göre ise şart edatı istifhâm edatı gibi sadru’l-kelâm talep ettiğinden şart ve ceza fiillerinin ma‘mûllerinin şart edatı üzerine takdimi caiz değildir.¹¹³

6. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre fiillerde vasıl hemzesinin harekesi ‘aynel fiilin harekesine tabidir.

Basra dil ekolü mensuplarına göre ise vasıl hemzesinde aslolan kesra ile harekelenmesidir.¹¹⁴

7. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre “قول” maddesi zan anlamını ifade etmesi durumunda muhatab zamîre isnad edilmesi gerekir.

¹⁰⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, ss. 111-112.

¹¹⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, ss. 121-122.

¹¹¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 122.

¹¹² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, ss. 125-126.

¹¹³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, ss. 130-131.

¹¹⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, ss. 132-133.

Basra dil ekolü mensuplarına göre ise bu durumda muhatab zamîre isnad edilmesi gerekmez.¹¹⁵

8. Mesele

Basra dil ekolüne göre nakıs fiillerin meçhûl yapılması caiz değildir.

Kûfe dil ekolüne göre ise caizdir. Ekol mensuplarından Ferrâ'ya göre “كان زيد أخاك” örneğinde geçen nakıs fiilin meçhûlu “كَيْنَ” şeklinde gelir.¹¹⁶

9. Mesele

Basra dil ekolüne göre ضربوني و ضربت الزيدین örneğinde olduğu gibi tenâzû babında ikinci ‘âmilin amel etmesi durumunda birinci ‘âmil merfû bir ma‘mûle ihtiyaç duyuyorsa merfû olan ma‘mûl ‘umde (cümlelerin iki ana ögesinden biri) olup hazfi caiz olmadığından takdir edilir.

Kûfe dil ekolüne göre ise birinci ‘âmilin talep etmiş olduğu merfû ma‘mûl takdir edilmez hafzedilir.¹¹⁷

10. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre “نعم” ve “بئس” sözcükleri isimdir. Ekol mensuplarına göre ما زيد بنعم “ما زيد بنعم” ve “نعم السيز على نعم العيز” cümlelerinde bu sözcüklerin başına cer harfinin gelmesi bunların isim olduklarını göstermektedir.

Basra dil ekolüne göre ise “نعم” ve “بئس” mutasarrıf/çekimli olmayan mâzî fiillerdir.¹¹⁸

c. “Harf” Konusundaki Bazı İhtilâflı Meseleler

1. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre “و” ‘âtıf harfinin zâid olarak gelmesi caizdir. Ekol mensupları حَتَّى إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ¹²⁰ ve وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ¹¹⁹ جَاوُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا¹¹⁹ âyetlerini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Basra dil ekolüne göre ise “و” ‘âtıf harfinin zâid olarak gelmesi caiz değildir.¹²¹

2. Mesele

¹¹⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 134.

¹¹⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 137.

¹¹⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 135.

¹¹⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, ss. 115-117.

¹¹⁹ Zümer, 39/73. “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: “Size selâm olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi, ebedi kalmak üzere buraya girin.”

¹²⁰ İnşikâk, 84/1. “Gök yarıldı ve Rabbine boyun eğdiği zaman -ki ona yaraşan budur.”

¹²¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 148.

Kûfe dil ekolüne göre “ما إن زيد قائم” cümlesinde geçen “إن” sözcüğü “ما” edatının anlamını ifade eder. Ekol mensuplarına göre “إن” sözcüğünün “ما” edatının anlamında kullanımı Arap kelâmında çok yaygındır.

Basra dil ekolüne göre ise “ما إن زيد قائم” cümlesindeki “إن” sözcüğü zâiddir.¹²²

3. Mesele

“بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” cümlesindeki “ب” harf-i cerin müte‘allakı (bağlı olduğu öge) hususunda da iki ekol arasında görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Basra dil ekolüne göre “ب” harf-i cerin müte‘allakı mukadder/varsayılan bir isimdir ve bu durumda cümle isim cümlesi olur.

Kûfe dil ekolüne göre ise “ب” harf-i cerin müte‘allakı mukadder bir fiildir ve bu durumda da cümle fiil cümlesi olur. İbn Hişâm da bu görüşü benimsemiştir.¹²³

4. Mesele

Kûfe dil ekolü mensupları harf-i cerleri “sıfat” diye isimlendirmişlerdir. Ekol mensuplarından Ferrâ ise “mahal” diye isimlendirmiştir.

Basra dil ekolü mensupları ise harf-i cerleri “zarf” diye isimlendirmişlerdir. Dil bilginlerinden en-Nahhâs bu mesele de Kûfe dil ekolünün görüşünü, Zemahşerî ise Basra dil ekolünün görüşünü benimsemiştir.¹²⁴

5. Mesele

Basra dil ekolüne göre “لَا الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ” âyetinde geçen ¹²⁵غَيْرٌ edatı zâid olup tekîd anlamını ifade eder.

Kûfe dil ekolüne göre ise söz konusu ayette geçen “لا” edatı “غَيْرٌ” sözcüğünün anlamını ifade eder.¹²⁶

6. Mesele

Basra dil ekolüne göre “ذَلِكَ” sözcüğündeki “ل” harfi uzak için kullanılan hitâb anlamını tekîd ve takviye etmek amacıyla ziyâde edilmiştir.

¹²² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 155.

¹²³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, ss. 158-159.

¹²⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 159.

¹²⁵ Fatiha, 1/7. “Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.”

¹²⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 159.

Kûfe dil ekolüne göre ise “ذَا” sözcüğünün hitâb harfi olan “ك” harfine izâfet edildiği tevehhümünü izale etmek/gidermek için “ل” harfi ziyâde edilmiştir.¹²⁷

7. Mesele

Basra dil ekolüne göre şart anlamını ifade eden “إِنْ” edatının başında gelen “مَا” sözcüğü şart anlamını tekîd ve takviye etme amacıyla ziyâde edilmiştir.

Kûfe dil ekolüne göre ise bu durumda “مَا” harfi zâid olur.¹²⁸

8. Mesele

Basra dil ekolüne göre “عَنْ” harf-i ceri mucâvezet/uzaklık anlamının dışında başka bir anlam ifade etmez.

Kûfe dil ekolüne göre ise “عَنْ” harf-i ceri mucâvezet anlamının dışında başka anlamlar da ifade eder.¹²⁹

9. Mesele

“لَيْسَ” fiiline benzeyen “مَا” nefy/olumsuzluk edatının haberinin ne ile mansûb olduğu konusu da iki ekol arasındaki tartışma konularından biri olmuştur.

Kûfe dil ekolüne göre “مَا” ı hicâziyye haberde nasb ameli yapmaz, haber harfi cerin hazfiyle mansûbtur.

Basra dil ekolüne göre ise “مَا” ı hicâziyye “لَيْسَ” fiiline benzediğinden dolayı bizâtili onun gibi haberde nasb ameli yapar.¹³⁰

10. Mesele

Kûfe dil ekolüne göre “رُبَّ” sözcüğü “كَمْ” sözcüğü gibi isimdir.

Basra dil ekolüne göre ise “رُبَّ” sözcüğü kendisinde isim ve fiil alâmetleri bulunmadığından dolayı harftir.¹³¹

Sonuç

Arap dil ile ilgili ilk çalışmalar Ebu'l-Esved ed-Duelî ile birlikte Basra'da başlamıştır. Basra erken dönemde edebî faaliyetlerin yürütüldüğü farklı kültürlerin buluşma noktası olmuştur. Bu

¹²⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 159.

¹²⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 161.

¹²⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 161.

¹³⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 165.

¹³¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 144.

yönüyle önemli bir konuma sahip olmuş ve ilk gramer çalışmalarının neşv ü nema bulmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Daha sonraki zamanlarda ise bu amaca yönelik olarak Kûfe, Bağdat, Endülüs ve Mısır dil ekolleri oluşmuştur. Ancak nahiv ilmi daha çok Basra ve Kûfe dil ekolleri denilen iki ana ekol tarafından temsil edilmiştir.

Basra ve Kûfe dil ekolleri farklı görüşlere sahip oldukları gibi farklı metotlar ve ıstıhlara da sahip olmuşlardır. Basra dil ekolü sem'â'ı tercih ederken Kûfe dil ekolü ise Basra ekolünün aksine kıyâs'ı tercih etmiştir.

Arap dilinde hilâfiyât alanında çeşitli eserler yazılmıştır. Çalışmamıza konu olan Abdullatîf ez-Zebîdî'nin *İ'tilâfu'n-nusra* adlı eseri de bu türden kaleme alınan eserlerden birisidir. Kaynaklarda müellifin meşhur nisbesi ez-Zebîdî olarak geçer. Yemen bölgesinin yetiştirdiği önemli dil bilginlerinden olan ez-Zebîdî, Yemen'in Zebîd kasabasında dünyaya gelmiştir.

Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki ihtilâflı konulara muhtelif nahiv eserlerinde değinilmekle birlikte bu husus müstakil olarak bazı dil bilginleri tarafından ele alınmıştır. ez-Zebîdî de bu eserinde nahiv kitaplarında temas edilen Basra ve Kûfe dil ekollerinin nahiv konusundaki ihtilâflı görüşlerini delilleriyle birlikte müstakil olarak ele almıştır. Eser, gerek ihtiva ettiği mesele sayısı ve gerekse sistematik bir tarzda ele alınması cihetiyle hilâf alanında çalışma yapanların istifade edebilecekleri kıymetli kaynakların başında gelmektedir.

Bu eser hakkında şunları söylemek mümkündür: Eserde iki ekolün isim, fiil ve harf konusundaki görüşleri delilleriyle birlikte özlü ve sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Eser üç bölüm şeklinde tasarlanmış ve toplamda 224 ihtilâflı meseleye değinilmiştir. "İsim" bölümünde 133, "fiil" bölümünde 35 ve "harf" bölümünde ise 56 ihtilâflı mesele değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Müellif, eserinde görüşlerin kaynağı ile ilgili herhangi bir referansta bulunmamıştır. Sadece ihtilâflı meseleleri aktarmakla yetinmemiş görüşler ile ilgili olarak lehte veya aleyhte değerlendirmelerde bulunmuştur. Bir görüşün kabulü veya reddi için birçok delile başvurduğu durumlar da olmuştur. İhtilâflı meseleleri fasl→mesele başlıkları altında ele almıştır. Daha çok Basra dil ekolünün görüşlerini tercih etmiş çok az yerde Kûfe dil ekolünün görüşlerini benimsemiştir.

KAYNAKÇA

- el-Afgânî, Saîd, *Min târihi 'n-nahv*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1398/1978.
- 'Alûş, Cemîl, *İbnu'l-Enbârî ve cuhûduhu fi 'n-nahvi*, Tûnus, 1981.
- el-Askalânî, Şihâbuddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Hacer, *İnbâu'l-ğumur bi ebnâi'l-'umur*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, t.s.
- el-Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyyetu'l-'ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, I, İstanbul, 1951.
- Bakırcı, Selami; Demirayak, Kenan, *Arap Dili Gramer Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum, 2001.
- Bulut, Ali, "el-Ferrâ'nın Me'âni'l-Kur'an'ın da Kullandığı Kûfe Dil Okuluna Ait Terimler", *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyât Fak. Dergisi*, sy. 14-15, Samsun, 2003.
- Brockelmann, Carl, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, (Çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî), el-Hey'etu'l-Mısriyye, 1993.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, (Tahk. Muhammed Alî en-Neccâr), I, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrût, t.s.
- Çelebi, Kâtip, Mustafâ b. Abdillâh, *Sullemu'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, (Ed. Ekmeleddîn İhsanoğlu; Tahk. Mahmûd Abdulkâdir el-Arnâvud, Sâlih Sa'dâvî Sâlih), II, İstanbul, 2010.
- , *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi'l-funûn*, Muessesetu't-Târihi't-Turkî, Ankara, 2014.
- Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire, 2797/1976.
- Durmuş, İsmail, "Nahiv", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 300-306.
- Ebbâh, Muhammed el-Muhtâr Veled, *Târihu'n-nahvi'l-'Arabî*, 1417/1996.
- Emîn, Ahmed, *Duhâ'l-İslâm*, II, Beyrût, t.s.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâili'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, (thk.: Cevdet Mebrûk Muhammed), Mektebetu'l-Hânicî, Kâhire, 2002/3973.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ' fi tabakâti'l-udebâ'*, (Tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Kâhire, t.s.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'an*, I, 'Âlimu'l-Kutub, Beyrût, 1403/1983.
- Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, II, İstanbul Üniv. Yayınları: 4673, İstanbul, 2007.
- Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, (Çev.: Azmi Yüksel, Rahmi Er), İmaj Yayınları, 1993.
- el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ'*, XI, Matbû'âtu Dâri'l-Me'mûn, Mısır.
- el-Hulvânî, Muhammed Hayr, *el-Mufasssal fi târihi'n-nahvi'l-'Arabî*, I, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1399/1979.
- el-Hittî, Abdulkâdir Râhim, *Hasâisu mezhebi'l-Endulusi'n-nahvî*, Menşûrâti Câmi'âti Bingâzî, Bingâzî, 1993.
- İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, (Tahk. Mustafâ eş-Şuveymî), 1405/1985, Tûnus.
- İbnu'l-'Îmâd, Abdu'l-Hayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, (thk.: A. Kâdir el-Arnâvud, Mahmûd el-Arnâvud), IX, Dâru İbn Kesîr, Beyrût, 1413/1993.
- İnanç, Yonis, "Nahiv İlmi Açısından Temîm Lehçesinin İstişhâd Değeri," *Sakarya Üniv. İlâhiyât Fak. Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı: 31, Haziran 2015, s. 1-25.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-muellifîn terâcimu musannifi'l-kutubi'l-'Arabiyye*, III-VII, Beyrût, t.s.
- el-Kıfî, *İnbâhur ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, 1374/1955, II-IV, Kâhire.

- Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı No:1, Konya, 1969.
- el-Luğavî, Abdolvâhid b. Alî el-Halebî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, (Tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Kâhire, t.s.
- er-Râcihî, Abduhu, *Durûs fi'l-mezâhibi'n-nahviyye*, Beyrût, 1980.
- et-Tenûhî, Mufaddal b. Muhammed b. Mis'âr, *Târihu'l-'ulemâi'n-nahviyyîn*, (Tahk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), 1412/1992.
- el-Mahzûmî, Mehdî, *Medresetu'l-Kûfe ve menhecuha fi dirâseti'l-luğa ve'n-nahv*, Dâru'r-Râidu'l-'Arabî, Beyrût, 1406/1986.
- Mahmûd, Huseynî Mahmûd, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye fi târihi'n-nahvi'l-'Arabî*, Dâru Ummâr, Beyrût, 1407/1986.
- es-Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân, *ed-Dav'u'l-lâmu' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, IV, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût, t.s.
- es-Sertâvî, Mu'âz, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cuhûduhu'n-nahviyye*, Ürdün, 1408/1988.
- es-Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-Hasan b. Abdillâh, *Ahbâru'n nahviyyîn el-Basriyyîn*, (Tahk. Muhammed İbrâhim el-Bennâ), Kâhire, 1405/1985.
- es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fi 'ilmi'l-usûl*, (Tahk. Ahmet Suphi Furat), İstanbul, 1395/1975.
- , *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, (Tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), II, Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- , *Hem'u'l-hevâmi'*, (Tahk. Abdul'âl Sâlim Mekrâm), V, Dâru'l-Buhûsi'l-'İlmiyye, 1399/1979.
- eş-Şek'a, Mustafâ Muhammed, *Celâluddîn es-Suyûtî mesîretuhu'l-'ilmiyye ve mebâhisuhu'l-luğaviyye*, 1401/1981.
- et-Tantâvî, Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etu'n-nahvi ve târihu eşheri'n-nuhât*, 1412/1991, Dâru'l-Menâr.
- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafâ, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzu'âti'l-'ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1405/1985.
- et-Tenûhî, Mufaddal b. Muhammed b. Mis'âr, *Târihu'l-'ulemâi'n-nahviyyîn*, (Tahk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), 1412/1992.
- İbn Ya'îş, Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Ya'îş es-San'ânî, *et-Tehzîbu'l-vasît fi'n-nahv*, (Tahk. Fahr Sâlih Suleymân), Beyrût, 1411/1991.
- ez-Zebîdî, Abdullatîf, *İ'tilâfu'n-nusra fi ihtilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra*, Beyrût, 1987.
- ez-Zehbî, Şemsuddîn Muhammed Ahmed b. Osmân, *Siyeru'a'lâmi'n-nubelâ*, (Tahk. Şu'ayb el-Arnâvut, Alî Ebû Zeyd), IIX-XXIV, 1401/1981.
- ez-Zehbî, *Târihu'l-İslâm*, (h. 161-170)-(h. 520-530), (Tahk. Ömer Abdusselâm Tedmurî), Beyrût, 1411/1990.
- Zeydân, Corcî, *Târihu'l-luğati'l-'Arabîyye*, I-III, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût, 1983.
- ez-Zirikî, *el-'A'lâm kâmusu terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l musta'rebîn ve'l-musteşrikîn*, 1374/1955, Kâhire.
- ez-Zubeydî, Muhammed b. el-Hasan, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğâviyyîn*, (Tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Kâhire, 1373/1954.